

לימוד מדעי של פרקי עבודה זרה או כפירה

בימינו, לימוד מקצועות בתחום הרוח: פילוסופיה, ספרות ומחזות, היסטוריה, ארכיאולוגיה וכו', וכן לימוד מקצועות בתחום האומנות: ציור, פיסול וכו', דורשים גם ידע בפרקים העוסקים במידע או באומנות הקשורים לעבודה זרה, ספרי כפירה וסתם ספרות הרחוקה מיהדות. ידע זה שייך לתרבויות עמי העבר או ההווה כגון התרבות הנוצרית. במאמר זה נדון, כיצד "לגאול" מקצועות אלה לכתחילה, בימינו.

א. הפסיקה בדורות הקודמים

שלושה איסורים עמדו על שולחנם של הפוסקים: (1) "אל תפנו אל האלילים" (2) איסור קריאה בספרים החיצוניים. (3) איסור לימוד חכמה יוונית.

1. "אל תפנו אל האלילים" (ויקרא יט, ד) - למדנו במסכת שבת (קמט, א), שאסור להסתכל בצורות שנעשו לשם ע"ז, וכן בכתובות הכתובות עליהן, אף לשם נוי בלבד. ממילא, ודאי שאסור ללמוד בספרי ע"ז.

2. בעניין איסור הקריאה בספרים חיצוניים - במשנה (סנהדרין פ"י מ"א) אומר ר' עקיבא, לגבי אלה שאין להם חלק לעולם הבא: "אף הקורא בספרים חיצוניים".

הגמרא (שם ק, ב) מסבירה את ר' עקיבא בשני מובנים: האחד הוא ספרי מינים, והשני ספר בן סירא. מהפרשנים השונים משמע, **שלימוד ארעי במיוחד אם זה להתלמד, כלומר להבין ולהורות, הרי זה מותר.** מקור לעיקרון זה מצאנו בגמרא בכמה מקומות, שנאמר: "לא תלמד לעשות, אבל אתה למד להבין ולהורות" (שבת עה, א; ראש השנה כד, ב; ע"ז יח, א; שם מג, ב; סנהדרין סח, א). **אמנם, היתר זה נאמר לצורך ידיעת התורה בנושא והוראת ההלכה בלבד.** חלק ניכר מהראשונים: הרשב"א, הרא"ש, הריב"ש, וגם היעב"ץ, מסתייגים מהלימוד העקרוני.

הגדיל הריב"ש בהתנגדותו (סי' מה), בכך שהעיר על הרמב"ם, שעם כל גדלותו, ועל כל זה לא נמלט הרב ז"ל מהימשך קצת אחר החכמה בקצת המופתים...

3. חכמה יוונית נאסרה, כנזכר בגמרא (סוטה מט, ב; בבא קמא פב, ב), שכשצרו בית חשמונאי זה על זה, היה שם זקן שלעז לצרים בחכמה יוונית וכתוצאה מזה העלו להם חזיר ונזדעזעה ארץ ישראל. באותה שעה גזרו שלא ילמד אדם את בנו חכמה יוונית, משום שהלימוד מביא להשתקעות בה והורס הרבה מפינות הדת. **אמנם, גם כאן מצאנו צרכים מסוימים המתירים להשתמש בה, למקורבים למלכות, לצורכי ציבור או אצל בנות לצורך נישואין.** הרמב"ם טוען שחכמה זאת כבר נשתקעה מן העולם.

בשו"ע (יו"ד רמו, ד) מביא הרמ"א את הריב"ש הנ"ל שאוסר, אך מצטט גם את בעל הנימוקי יוסף המתיר לעיין בדברים החיוביים של ספר בן סירא. הרמ"א שם מתיר גם לקרוא באקראי¹.

הנושא נדון גם בין פוסקי דורנו:

¹ וכן בדרכי משה לטור יו"ד סי' רמו אות ט.

לדעת הר"מ פיינשטיין (שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סי' נג) "אל תפנו אל האלילים" שייך גם בימינו, אולם האיסור הוא רק ללמוד מהספרים ממש. אך ספרים שחוברו ע"י סופרים הכופרים בע"ז כדי לבזותם ולהתלוצץ בהם, מותר לקרוא בהם.

הרח"ד הלוי (שו"ת עשה לך רב ח"ה סי' עג) מקל בדברים שכבר נתבטלו מהעולם. אמנם, ייתכן שזה רק בממצאים שכבר ביטלו עובדי ע"ז, אך בלימוד הספרים עצמם, ייתכן שיודה שאסור. בעל שו"ת משנה הלכות (חט"ז סי' צו) יוצא בחריפות נגד כל לימוד, והוא מקווה לבית ספר המלמד על טהרת הקודש.

הרצ"ה קוק (תחומין' ג עמ' 389) אוסר ללמוד טרגדיות יווניות. הרב שלמה אבינר (תחומין' יז עמ' 365) נוטה להתיר לימודי נגינה, בעיקר כאלה שכבר לא משמשים היום לע"ז.

הרב שמואל הבר ('צהר' יג עמ' 57-69) מסנגר על סמינר הוראה שבו לומדים את הטענות של ביקורת המקרא, מתוך כוונה אמונית ובזהירות, בבחינת "דע מה שתשיב".

על כך העיר פרופ' יהודה לוי, בספרו יהדות ומדע (בסופו, התורה ומדעי הרוח) שחז"ל שיבחו את לימוד מדעי הטבע (כלימוד משני וכעזר ללימוד תורה), אך אסרו את לימוד מדעי הרוח, ורק במקרים חריגים הותר לימודם לאנשים מסוימים.

מסקנה: מכל הנ"ל ניכר האיסור ללמוד או אפילו לקרוא מספרים אשר תוכנם קשור למינות או לצד דתי שיש בו ענייני אלילות, אלא אם כן לומד באקראי לצורך "להבין ולהורות", לצורך "דע מה שתשיב", אם מראה את הניגוד שבאמונתנו לכך, או אם מתלוצץ על כך. כל זה 'צילום' של המצב הקיים היום, כאשר מקצועות אלה "נשבו בידי זרים".

ב. גאולת מקצועות הרוח, הנפש והאומנות

אנו רוצים לדרוש את עלבונם של עולם הרוח ועולם הנפש, אשר היו בעבר נחלת עם ישראל ואף שימשו בקודש - כדברי הכוזרי שיובאו לקמן - ולקרוא להם לחזור לחיק עמם ולבית הורתם: עולם היהדות. מקצועות כמו: פילוסופיה, היסטוריה, ארכיאולוגיה, שירה ונגינה, כל תורות הנפש, אומנות מעשית כגון ציור ופיסול ועוד - חייבים לחזור ולהילמד ולהתפתח גם על ידי העולם היהודי. אדרבה, יש לגלות לעולם את ההשפעה של התורה גם בתחומים אלה.

לכן, יש חשיבות שמקצועות אלה יילמדו בדרך של קודש. לדוגמה, לפי הכוזרי, **עולם השירה והניגון** היה במיטבו בשירת הלויים בבית המקדש. **יש לגאול את העולם הזה לאחר שגלה אל אומות העולם**, ושם קיבל את צביונו הנוכחי הירוד, כדבריו (מאמר ב, סי' סה):

אולם אין לדמות מדת חשיבותה היום למדרגתה אז, כי פחת ערכה ואין עוסקים בה כיום כי אם משרתים וקלי דעת. אכן ירד ירדה, החבר! על אף אצילותה, כאשר ירדתם אתם חרף אצילותכם.

תופעה דומה קרתה גם להרבה חכמות אחרות, כדבריו שם בהמשך (סי' סו):
אמר החבר: ובאמת שרשי כל החכמות וכלליהן, העתקו מאתנו אל הכשדים בראשונה, ואחרי כן אל פרס ומדי, ואחרי כן אל יון, ואחרי כן אל רומא.

לכן עלינו לשאוף שהללו יחזרו להיות נחלת עם ישראל ושיהיו על טהרת הקודש. כיוון זה מצאנו בכמה מקומות בכתבי הרא"ה. נצטט את הנאמר באורות הקודש (א, נא - כללות התורה והמקצועות; שמונה קבצים ה, לא):

כשעושים את התורה למקצוע מיוחד בחיים, אז נתבעים כל המקצועות שבחכמות העולם כדי להשלים את האישיה שלמה כוללת. אבל כשעולים עד הרום של הכרת התורה בתור נושאת כל ההכרות, כל התוכנים, כל היש, דכולא בה, אז המקצועות כולם מתענפים ממנה, ומשובע טובה הכול מרווה. בזמן האמצעי, כשלא בא עדיין האדם והעולם לאותה המדרגה של שאיבת הכול ממקורה של תורה, אבל כבר בא לידי הצימאון הכללי, עד שאי אפשר לו להיות נסגר במקצוע מיוחד, צריך הוא להיעזר על ידי מקצועות המדעים... ויתקרב יותר לאותה המדרגה של שאיבת כל הטוב, כל הכרה, כל חכמה, כל השקפה, וכל עושר רוחני, כל ברכה וכל שפעת חיים, משדיה של תורה. וכפי אשר תתגבר אמונתו בקרב, יטהר רוחו, ושקידתו העליונה הרוחנית והמעשית תגדל, ותיחשפנה לו צפונות אדירות, כוללות כול, ממקורה של תורה. ואז ימצא ברכת האבות, ברכת הכול, בנעימת ירושתה של תורה מורשה².

אכן, מצאנו גם באומנות המעשית ברכה וקריאה נרגשת של הראי"ה, לתמיכה בבית הספר לאומנות 'בצאל' (אגרות הראי"ה ח"א סי' קנת, עמ' רד):

ירושלים האהובה שושנת העמקים זאת, הבת ציון היקרה... עתה זרם חיים מרעיד ברעד נעים את העצמות המדוכאות והחולות, היא דורשת יופי, אמנות, מלאכת מחשבת... המקצוע החשוב הזה, של האמנות היפה, יוכל באמת להביא ברכה... והוא יפתח גם את רגש היופי והטהרה, שבני ציון היקרים מוכשרים לו עד מאד, ירומם נפשות מדוכאות לתת להן הסתכלות בהירה ומאירה, על הדרת החיים, הטבע והמלאכה...

לכן יש חשיבות למצוא בפרק הביניים - בזמננו, שיש לנו בגלוי חכמות אלה רק ממקור שאינו קודש - דרך המותרת על פי ההלכה ללמוד מקצועות אלה, באופן שנוכל בבוא הזמן - כשיפוח היום וינוסו הצללים" של עולם הטומאה מעל מקצועות אלה - לבסס אותם על מקורות הקודש, ללא הזדקקות לחומר הנלמד כיום, או שנוכל לברור מתוכו את הדברים הנחוצים והמותרים. כמובן, ככל שזה ייעשה על ידי אנשי קודש, כך תקופת הביניים תתקצר, ויגדל דור של תלמידים שיזכו ללכת וללמוד את המקצועות האלה רק בדרך העולה אל בית ה'.

אפילו בעל שו"ת משנה הלכות (שם), שהחמיר בלימודים באוניברסיטה נוכרית כנ"ל, סיים במשאלה עתידית שכזאת (דבריו הובאו כאן בקיצורים):

סיומא דדא מילתא, דכפי אשר המצב, אינני רואה שום היתר ללכת לבתי ספר גבוהים שלהם כלומר אוניברסיטה אם לא שיעשו איזה בית ספר שלא ילמדו שם כלום מדברי מינות שלהם ויהיו שם רק ללמוד המקצוע הצריכים לזה והמלמדים יראי ה' אז מצוה יהיו עושים ללמוד אומנות נקי' וקלה לבני'.

לכן, עלינו למצוא פיתרון ביניים. אך לפני כן נעסוק בעוד שני סניפים הלכתיים להקל בעצם העיסוק, והם: "רימון מצא, תוכו אכל קליפתו זרק" ו"אומן בעבידתיה טריד".

² הערת העורך (ע. א.): לכאורה הדבר נוגד את דברי המשנה (אבות פ"ה מ"ב): "בן בג-בג אומר: הפוך בה והפוך בה, דכולא בה". ואכן יש שכתבו שכל החכמות נמצאות בתורה, ו אין מקום לבקש את הדברים מחוצה לה (וכ"כ ר' עובדיה מברטנורא שם). לעומת זאת מבאר המהר"ל (דרך חיים שם) שאמנם השורש הפנימי והרוחני של כל החכמות נמצא בתורה, אך לא הדרך כיצד לדלות ממנה את הדברים הללו. ועל כן הוא הולך לשיטתו (נתיב התורה פרק יד) ומחייב את לימוד המדעים. הרב זצ"ל הולך כאן בעקבות דברי המהר"ל. וכן כתב הרב קוק זצ"ל ב'נאדר בקודש' (מאמרי הראי"ה ח"ב עמ' 401, סעי' ח).

ג. "אם תוציא יקר מזולל"

הביטוי "להוציא יקר מזולל" (עפ"י ירמיה טו, יט) מבטא את הצורך להציל את דברי הקדושה מתוך הטומאה. כן הוא גם במשל שנתנה הגמרא במסכת חגיגה (טו, ב) על ר' מאיר: "רימון מצא, תוכו אכל קליפתו זרק". משל זה מכוון להצלת חכמת התורה מן המינים. ר' מאיר הוציא מ'אחר' - הלא הוא אלישע בן אבויה שהתפקר - דברי תורה שהיו ידועים לו, אף שספרי מינים נשרו מחיקו. אכן לעצם השאלה אם ראוי ללמוד מאדם כזה, כבר דנה הגמרא בחגיגה שם, והקשתה על ר' מאיר מהפסוק במלאכי ב: "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה ילמדו מפייהו, כי מלאך ד' צב-אות הוא". מפסוק זה אנו לומדים שיש ללמוד רק ממי שדומה למלאך ה'. הגמרא שם מביאה כמה מקורות מהכתוב שעליהם הסתמך ר' מאיר, ושמהם משמע שאכן מותר היה לו ללמוד מ'אחר' מלכתחילה. אף מובאים מספר משלים לכך, כמו שר' מאיר רימון מצא, תוכו אכל וקליפתו זרק ועוד.

לפי עדותו של אליהו הנביא שם לר' שמואל ב"ר שילא, משל זה שימש גם בבית דין של מעלה, כאישור של הקב"ה להמשיך לומר שמועות משמו של ר' מאיר, ולא להחרימו כפי שחשבו בתחילה. אמנם, כדי שלא תהא סתירה בין הפסוקים, **מסייגת הגמרא שיש הבדל בין קטן לגדול**. הפרשנים השונים, ובראשם רש"י והרמב"ם, נוטים **להחמיר** בשאלה זאת.

רש"י מבין שרק גדול שיוודע להיזהר שלא ללמוד ממעשיו של המין יכול ללמד ממנו, אולם אחרים לא. הרמב"ם (הל' תלמוד תורה ד, א), שבעצמו למד מספרים זרים, כשעוסק במלמד, מביא רק את התנאי שיהיה דומה למלאך ה' כנזכר במלאכי, ומתעלם מחילוק הגמרא בין קטן לגדול. בעל הלחם משנה מסביר שמדברי הגמרא בהסבר ר' מאיר: "קרא אשכח ודרש" ולא נאמר "הא איכא קרא אחרינא", משמע שזה רק הסבר למעשהו של ר' מאיר בעצמו, כיצד למד מ'אחר', אך חכמים לא קיבלו את גישת ר' מאיר.

אמנם, בתשובה הנ"ל של הריב"ש (סי' מה) הוא הסביר את מעשה הרמב"ם שלמד בעצמו חכמות אלה, בכך שהוא היה גדול שלמד את כל התורה, ועשה מה שר' מאיר עשה עם הרימון. גם בעל "אור החיים" (דברים יב, כח), דחה את דברי הלחם משנה הנ"ל, הנזכרים גם ע"י הב"ח שעל הטור. לדעתו, אם הקב"ה קיבל את הסברא של רימון מצא, תוכו אכל קליפתו זרק", משמע שאכן **זאת מסקנה כללית, המקובלת על כל החכמים. אלא כדי שיהיה הדבר נקי גם בעיני ה' וגם בעיני אדם**, לכן חיכה הקב"ה עד שנאמר בישיבה של מטה ההסבר של הרימון, ואז גם בעיני ד' התקבלו מעשי ר' מאיר. **גם הראשל"צ הר"מ אליהו** (שבתון קול צופיך 392, יתרו התשס"ז) מביא שמועה דומה בשם הבן איש חי, שכל עוד לא פסקו למטה שר' מאיר רימון מצא וכו', לא אמרו דבר משמו, ורק לאחר שעשו זאת למטה,

מיד הונהגה בשמים הנהגה, שתאמה לפסיקתו זו של רבה בר שילא, והזכירו בשמו את דברי תורתו של ר' מאיר.

אמנם הר"מ אליהו במאמרו הנ"ל אומר שר' מאיר נקרא 'אחרים אומרים' כי למד תורה מאלישע בן אבויה, שנקרא 'אחר'.

פרשנים אחרים העלו סברות נוספות. המשנה במסכת אבות מביאה מימרא משום אלישע בן אבויה (פ"ד מ"כ). בפירוש מחזור ויטרי על אבות (שם) מובא שמימרא זאת נאמרה ע"י 'אחר' לפני שיצא לתרבות רעה או גם אם היא נאמרה לאחר מכן, הרי "ומי שסדרה, רימון מצא, תוכו אכל קליפתו זרק".

בעל 'מלאכת שלמה' על המשנה מפרש בשם מהר"ם גלנטי על קוהלת, שבזכות שאלישע בן אבויה גם לאחר שיצא לתרבות רעה רצה להניא את ר' מאיר מלצאת מתחום שבת, זכה להופיע בספרי הגאונים:

שבשכר זה זכה שייזכר שמו בפרקי אבות אלישע בן אבויה, נקוב שמו אצל חסידי אומות העולם, ואין הקב"ה מקפח שכר כל בריה.

כל זה מביאנו למסקנה של ר' צדוק הכהן מלובלין, שחכמים המשיכו לומר דברי תורה בשמו של 'אחר'³.

מדוע? **כיוון שדברי תורה, הם אמיתיים מצד החכמה הא-להית, ולכן זה קיים לעד!!** במיוחד אם הם נאמרו לפני שפירש, שאז כן כיוון לאמיתה של תורה. דברי תורה נובעים ממקור א-להי גם אם נאמרו ע"י מי שהתרחק מד', במיוחד כשנאמרו לפני שהתרחק. וכן מצאנו דברים שנאמרו ע"י בלעם, ואף נכנסו לתפילתנו.

לפי זה נאמר גם על חכמות אלה, שהן "רקחות וטבחות לתורה". יש להצילן בדרכו של ר' מאיר, על מנת שנוכל להיעזר בהן בלימוד תורה או בעבודת ה', באותם מקומות שזקוקים להן, כגון היסטוריה, מחשבת ישראל, שירת קודש ועוד.

גם מקצועות שהם לשם פרנסה בלבד, יש בלימודם מצווה: "תורה ודרך ארץ" (ברכות לה, ב) או ללמדו אומנות ומניעת "ליסטות" (קידושין כט, א), ויש חשיבות שילמדו ממקורות של קדושה⁴.

ד. "בעבדתי טריד"

מושג נוסף קיים באיסורים שונים, שיש מקום לצרף אותו לענייננו, והוא: "בעבדתי טריד". פירושו: אומן בעבודתו טרוד. מושג זה נמצא באיסור הרבעת בהמה, במסכת בבא מציעא (צא, א):

אמר רב יהודה: מין במינו מותר להכניס כמכחול בשפופרת, ואפילו משום פריצותא ליכא. מאי טעמא? בעבדתי טריד.

כלומר, מותר להפרות בעלי חיים, כי זה במסגרת עבודתו ואינו טרוד במחשבות פריצות. אך אם אינו עוסק בעבודתו אסור להסתכל בזיווגם, משום "ונשמרת מכל דבר רע". כמו כן לפי המאירי

³ תקנת השבין סי' יב אות ו, במהדורת בית אל התשנ"ד.

⁴ **הערת העורך (ע. א.):** כאן לא מדובר על קבלת דברי חכמה אמיתיים מפי מרצים בעייתיים, אלא במצב בו התכנים עצמם הם תערובת של אמת ושקר, טהרה וטומאה. אמנם הרמב"ם אמר בריש שמונה פרקים "קבל האמת ממי שאמרה", אבל זה לאחר שבירר את האמת מן השקר. ועל מהר"ל, נתיב התורה פרק יד: "צריך עיון ללמוד בחיבורים שלהם, אשר הם דברים נגד תורת משה רבנו עליו השלום... כי אולי יש לחוש כי 'נופת תיטופנה שפתי זרה', שמדברים דברים לפי שכלם, לא מן הקבלה כלל... ויש לחוש באולי יהיה המעיין נמשך אחר דבריהם וראייתם". ומלבד זאת המהר"ל שם אוסר אפילו דברים ניטרליים ממרצה שאינו הגון: "אמנם עדיין צריך עיון, שהרי אסור ללמוד מרב שאינו הגון, כמו שהתבאר למעלה אצל ר"מ שלמד תורה מאחר... אבל מן החיבורים שחיברו אין שייך זה". ולדעתו, אין ללמוד דבר ממרצה שאין אמונתו שלמה, והדרך המעשית להתיר, לדעתו, היא ללמוד באוניברסיטה הפתוחה.

תשובת הכותב: גם כאן יש דברים שיסודם ממקור היהדות, כדברי הכוזרי וכדברי הראי"ה בשמונה קבצים (שיבואו בסוף המאמר), ועלינו להצילם כפי שהרמב"ם ואחרים עשו זאת. ואכן בתקופת הביניים, רק **יחידים** שיידרשו לך ויימצאו מתאימים לך, עם כל הסייגים שמצטרפים בסוף מאמר זה, יצטרכו לעסוק בבירור האמת מתוך הפסולת.

מותר לכובס ולחייט לעבוד עם בגדי נשים בעבודתם, כי הם טרודים בעבודתם ואינם מגיעים לידי הרהור (עבודה זרה כ, ב).

ובענייני ייחוד נאמר במשנה בסוף קידושין (פב, א): "כל שעסקיו עם הנשים, לא יתייחד עמהן". ומסביר הרא"ש (סי' כז) בשם רבנו חננאל (והובא גם במאירי):

אף על פי שהיה ראוי להתיר לו יותר, משום דבעבידתיה טריד... אפילו הכי אסור.

אך בעל הציץ אליעזר (ח"ו סי' מ, פרק יט, ד"ה ונלפענ"ד) מסביר, שזה כשהוא לבד עוסק בעבודה והנשים קונות ממנו, אך אם גם הן טרודות בעבודתן, להבנתו ברדב"ז יהיה מותר.

גם בעניין בדיקת נשים על ידי רופא משתמשים האחרונים בהיתר זה, כמובא בדרכי תשובה (סי' קנז ס"ק ח):

וכן מעשים בכל יום ובכל המקומות שהנשים שיש להם איזה מיחוס על עסקי נשים, הולכים לרופא והוא בודק אותה... רק לצורך רפואה, והרופא באומנותו עוסק, אין בזה חשש משום גילוי עריות וכו'.

גם בענייני עבודה זרה למדנו (ע"ז ס, ב) שאם הנוכרי עוסק במסגרת עבודתו במדידת יין, הוא לא נאסר בהנאה, כי הנוכרי טרוד בעבודתו ואין כוונתו לעבודה זרה. כך מבינים רוב הראשונים וכן הובא להלכה בשו"ע (יר"ד קכד, יט). יש עוד עניינים שבהם מושג זה מתיר, ואכמ"ל.

מכל הנ"ל משמע, שאם אדם טרוד בעבודתו יש מקום לומר שאין בכוונתו לאיסור, ואפילו גוי שיש חשש שיעסוק בע"ז, כנ"ל. **לכן נראה לענ"ד לצרף זאת כסניף חשוב להקל, שאדם העוסק בלימוד לשם מקצוע, אם מראה שכוונתו לשם זה בלבד,** הרי נאמר שהוא טרוד בעבודתו ויסלק ממחשבותיו את הרצון להעמיק בכך, **בגבולו שייקבעו,** כדלקמן.⁵

⁵ **הערת העורך (ע. א.):** הטענה ש"בעבידתיה טריד" אמורה באדם שעסוק במעשה מסויים וכתוצאה מטרדתו לא יבוא להרהר במה שאסור לו להרהר או לעשות אגב כך מעשה שאסור לו לעשות. ואילו כאן, הלימוד הוא הרהור האסור, כדברי הרמב"ם בהל' ע"ז (ב, ב): "ספרים רבים חיברו עובדי כוכבים בעבודתה, היאך היא עיקר עבודתה ומה מעשיה ומשפטיה. ציוונו הקב"ה שלא לקרות באותן הספרים כלל, ולא נהרהר בה ולא בדבר מדבריה... ולא עבודת כוכבים בלבד הוא שאסור להיפנות אחריה במחשבה, אלא כל מחשבה שהוא גורם לו לאדם לעקור עיקר מעיקרי התורה, מוזהרין אנו שלא להעלותה על לבנו, ולא נסיח דעתנו לכך, ונחשוב ונימשך אחר הרהורי הלב. מפני שדעתו של אדם קצרה, ולא כל הדעות יכולין להשיג האמת על בוריו. ואם יימשך כל אדם אחר מחשבות לבו, נמצא מחריב את העולם לפי קוצר דעתו... ועל ענין זה הזהירה תורה...: "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם...". ואף כאן, אמנם אין כאן כוונה לאיסור אלא להשכלה. אבל אין כאן היתר מצד "דבר שאינו מתכוון"! האיסור הוא עצם המחשבה על הדברים הללו, ובכך הסטודנט עוסק! לכל היותר ניתן לומר שמי שלומד על מנת להשיב לאפיקורוס, אזי "אידי דטריד למפלט לא בלע", וזהו בדיוק גדר ההיתר של "להבין להורות", שהוא לימוד הבא מתוך הקשר ומגמה הפוכים מלימוד "שהוא גורם לו לאדם לעקור עיקר מעיקרי התורה".

תשובת הכותב: ראשית, מקובלנו "אחרי המעשים נמשכים הלבבות", ואם במעשים נכון הכלל ש"בעבידתיה טריד", ק"ו במחשבה בלבד. שנית, אם הרמב"ם והכוזרי הביאו דעות אחרות, ובמיוחד הרמב"ם, שלמרות דבריו הנ"ל **זיכך חלק מהדעות למען היהדות,** והשתמש בהן לחיזוק המחשבה הישראלית – **הוא הדין ועוד יותר,** בכל המקצועות שנשבו בידי הנוכרים, שיש לזכנן. דבריהם לא היו רק בבחינת "דע מה שתשיב", שהרי הם נקלטו באוצר המחשבה של היהדות, כמו דברי הרמב"ם בתחילת הל' יסודי התורה בעניין הגלגלים, יחס הרא"ה לתורת ההתפתחות ועוד רעיונות, שילוב תורה ודרך ארץ של הרש"ר הירש, תורת המחשבה של הר"ד סולובייציק, ועוד.

ה. קריאת סיכום הנושא

לפי כל הנ"ל, נראה לענ"ד להציע לפרק זמן הביניים, ללמוד תחומים אלה רק על פי סיכום של המקורות הזרים הבעייתיים, במיוחד כאשר הסיכום הוא מדעי-ביקורתי. ועוד יותר טוב, עם מי שהתמודד אתם.

דוגמה טובה לכך נמצאת בתשובת הרמ"א (סי' ז ד"ה תחילה), בה נוקט הרמ"א למעשה שאין ללמוד את ספרי אריסטו: "ספר השמע" ו"מה שאחר הטבע" - שמא יבוא להימשך אחריהם, ואף העיד על עצמו שלא למד דבר מספרים אלו של אריסטו במקורם אלא מתוך דברי הרמב"ם. ובימינו, דוגמה טובה לכך היא ספרו של הרב אליהו בן אמוזג, בשבילי מוסר, המתווכח באומץ ובעומק עם הנצרות.

כמו כן הסיכום ייעשה על ידי מי שעסק בכך בהיתר, כגון מי שקיבל היתר לכך מסיבות הלכתיות "להבין להורות" וכדו', ומתוך שליחות של "להוציא יקר מזולל" במקצועות אלה, ואולי אף מנוכרי המסיח לפי תומו המחקרי.

אם הלומד אינו קורא בספרים הבעייתיים בעצמם אלא רק את הסיכומים שלהם, אין בזה איסור, מכמה סיבות:

ראשית, **אין מדובר בספרי המינים עצמם**, במיוחד אם מזכירים בהם כציון עובדה, שכך הגויים נהגו.

שנית, הלומד לא יעיין ויעמיק בעניינים אלה, אלא רק כסיכומים כלליים, והרי זה ייחשב לקריאת **אקראי**, כדברי הרמ"א והתפארת ישראל.

שלישית, דבר דומה מצאנו כאשר אנו קוראים את דברי המורה נבוכים או את דברי הכוזרי אודות הגישות הפילוסופיות, ואין בזה איסור, אלא זה משמש ליתר הבנה של דברי תורתנו. אם כן גם בלימוד מקצוע, אם יוכל להשוות זאת לגישה היהודית ולהראות כמה שזה שונה הרי יש בזה תועלת ויש כאן אף **"דע מה שתשיב"**⁶.

רביעית, כדאי שיזכיר לעצמו מדי פעם שיש בזה הבל ושאינו רוצים זאת כלל אלא כצורך המקצוע, **ואומן באומנותו טרוד**.

חמישית, נגביל זאת לכללי ההלכה, במקום שהיצירה הקיימת מתנגשת עמה, כדלקמן.

ו. גבולות והכוונת ההלכה

בכל ההיתרים הנ"ל יצטרכו להיות גבולות המוגדרים באופן ברור על פי ההלכה. כשם שרופא המטפל באשה, אף שהוא רשאי לגעת בה, הוא חייב להישמר מאיסור ייחוד, כך גם מי שצריך

⁶ **הערת העורך (ע. א.):** יתירה מזאת כתב אמ"ר הרב יעקב אריאל בהנחיות למורים בבית הספר, כשהוא מתייחס ציור גרמי השמים: "נוכל להבחין... בין שתי מטרות: האחת – ללימוד, כגון: בשיעורי טבע וגיאוגרפיה, והיא מותרת. והאחרת – בשיעורי ציור, והיא אסורה. לא מסתבר לטעון שגם שיעורי ציור מטרות לימוד בלבד, שכן מטרת שיעורים אלו היא ללמוד לצייר את גרמי השמים, ודבר זה – הרי אסור על פי התורה. רק כשהמטרה היא מדעית טהורה הציור מותר... ההיתר 'להבין ולהורות' איננו רק סיבה חיובית, שהרי אין לכך רמז בכתוב, אלא סיבה שלילית, שאם המטרה איננה אותה המטרה שבגללה אסרה התורה, הדבר מותר. אך יש להדגיש שהמטרה שלשמה מציירים צריכה להיות בעלת ערך חיובי; ולימודים מדעיים הם כאלו".

ללמוד קטעים מספרי מינות יקרא רק את הסיכום שלהם, כנ"ל, על מנת שלא יושפע מדרכי חשיבתה.

סופרים ומחזאים יימנעו מלעסוק בקטעים העוסקים בדברי חשק או בדברי עגבים, אף באופן ארעי, כנ"ל בדברי התפארת ישראל על סנהדרין.

מקור הדברים בקצרה מצאנו בבית יוסף (או"ח שז, טז):

וכתבו התוספות בפרק כל כתבי (קטז, ב ד"ה וכ"ש) דאותן מלחמות הכתובות בלשון לעז... אפילו בחול לא ידע רבנו יהודה מי התיר, דהו"ל מושב לצים. וכיוצא בזה כתב הרא"ש... בשם ה"ר יונה... והל"ן דכתבי מליצות ומשלים של שיחת חולין ודברי חשק אסור לקרותן בשבת ואף בחול לא ידענא מי התירו, שהרי נאמר, ובמושב לצים לא ישב.

ובשולחן ערוך (או"ח שז, טז) כתב בלשון חריפה:

מליצות ומשלים של שיחת חולין ודברי חשק, כגון ספר עמנואל, וכן ספרי מלחמות, אסור לקרות בהם בשבת; ואף בחול אסור משום מושב לצים, ועובר משום אל תפנו אל האילים, לא תפנו אל מדעתכם; ובדברי חשק, איכא תו משום מגרה יצר הרע; ומי שחיברן ומי שהעתיקן, ואין צריך לומר המדפיסן, מחטיאים את הרבים.

העיסוק בתוכן לא חיובי זה מעכיר את המחשבה ואת הלב, כך שמחשבת הקדושה ויראת השמים של האדם נפגעים מכך (הגדרות העניין טעונות בירור, ואכמ"ל).

כמו כן פסל המפסל או צייר המצייר יצטרפו להיזהר מהלכות המתנגשות עם כללי היצירה הקיימת היום. גם הרא"ה קוק במכתב הנ"ל ל"בצלאל" מגביל את אומנות הציור והפיסול (שם עמ' רה), שלא "נשתכר" מעולם מיוחד זה של אמנות:

לכללות חמדת היופי האמנותי, המתגשם ביצירות מעשיות, מעשי ידי אדם, מתיחס עמנו לעולם ביחס טוב וחביב, אבל גם מוגבל. נזהרים אנו משיכרון והפרזה, אפילו מהדברים היותר נשגבים... מעולם לא נתמכר לאידאה פרטית אחת במידה זאת, עד שנהיה טובעים במצולותיה, עד לבלי יכולת לתן לנו קצב ומדה להרחבת ממשלתה. אמנם ההגבלה כשבאה, לצורך דברים טובים ונעלים לעצמם, היא דקה ורכה, ענוגה ויפה, "סוגה בשושנים"...

כמו כן הוא מבהיר גם את הגבול ההלכתי (שם עמ' רו):

כל המרחב הגדול של הני וההידור, היופי והציור, מותר לישראל. רק קו אחד, שרטוט אחד, הנראה לכאורה ארוך הרבה, אבל באמת הוא גדול רק באיכותו, ולא בכמותו. הוא אומר הרבה ברוח, אבל רק מעט הוא פוגם את החרשת והאמנות, למרות כל המגמות האדירות שלו: "כל הפרצופים מותרים חוץ מפרצוף אדם". אמנם רק פרצוף אדם בתמונה בולטת ושלמה, וגם על זה ישנם דרכי בינה, להעזר ע"י חברת אומן עוזר שאינו בן ברית, לעת השכלול האחרון של התמונה המיוחדת, שבה נמצאים תנאי האיסור... אמנם רק נקודה קטנה תישאר מכל הקו הארוך, אבל מה רבו מחשבותיה: התמונות המיוחדות לאיליים, בין בעולם האילי העבר וההווה, ובין בעולם הנוצרי, תתעב כנסת ישראל ולא תוכל שאתם.

המגבלות של ההלכה מכוונות אותנו להבין מהו תוכן עולמו הרוחני של האדם הנובע ממקור הקדושה, ומהי אמנות המפתחת את הנפש ואינה פוגעת בה במפגש עם ערכים אחרים.

מסקנה: גם השאיפה לגאול את המקצועות "השבויים ביד זרה", תכוון על פי גבולות ההלכה, הנותנים גם משמעות מהותית מהו אנו רוצים להשיג במקצוע זה.

סיכום

א. בעבר אסרו חכמי ישראל את העיסוק בחכמות של עולם הרוח, הנפש והאומנות, כי "נשבו בידי זרים", שהפכו אותן לענייני כפירה, ע"ז וכדו'.

ב. אנו צריכים בפרק זמן ביניים להזדקק להיתרים על מנת "לגאול" את המקצועות אשר היו נחלתנו בעבר, כדברי הכוזרי, ולהחזירם לעולם הקדושה בדרכים המותרות.

ג. שני כיוונים הלכתיים ניתן למצוא דרך לכך: האחד, "רימון מצא, תוכו אכל קליפתו זרק", הוא ההיתר לר' מאיר ללמוד מ"אחר", והוא הדין למקצועות שהם מסייעים ללימוד התורה או לבנין הארץ, וכן לשם פרנסה שאף היא מצווה.

ד. השני, "בעבידתיה טריד": מצאנו בכמה תחומים, כולל בענייני עבודה זרה, שאדם העסוק במלאכתו איננו חושב על הצד המחשבתי שבדבר.

ה. הצעתנו לקרוא רק סיכום של החומר, כפי שהוזכר במורה נבוכים ובכוזרי. דרך זאת תיעשה על ידי מי שקיבל היתר הלכתי לכך ומתוך שליחות לכך או על ידי נכרי המסיח לפי תומו המחקרי. צורה זאת הרי היא לימוד אקראי שנעשה לצורך מקצועי, במיוחד אם ישווה זאת ללימודי יהדות, ומדי פעם יזכיר לעצמו שזה רק לכך. כמו כן מקצועות אומנותיים יילמדו בהכוונה הלכתית המסכמת סגנונות בעייתיים, ובתנאי שאינה נוגעת באיסורים הלכתיים שונים השייכים בכל תחום.

נייחל ונתפלל לזמן שבו אנשי קודש ילמדו מקצועות אלה מתוך עולם היהדות, ויתקיימו הדברים שאמר הגר"א לנאמני ביתו, והובאו בעקבי הצאן' לרא"ה קוק, סוף מאמר דרישת ה' (עקבי הצאן, עמ' קכט):

כל מה שיחסר לאדם מחכמות העולם, נגד זה יחסר לו עשרת מונים מן התורה.

לסיים, נביא את דברי הרא"ה קוק בשמונה קבצים (ו, קמח):

כשנטלול מסילות לכנס את כל הרכוש המפוזר שלנו מכל האומות, כל התורה שנעשקה ביד החיצונים – ישוב אלינו רכוש גדול שנתעבד בכל העמים ועל ידי כל הקולטוריות השונות. מובן שנטהר את הכל ונחזיר יוצר על מכוננו. אמנם על ידי זה יתרחבו כלינו עד שנוכל לקבל את כל הזרמים כולם מכל העולם ממש.

וסתירת זרמים שונים אינה שייכת כלל בישראל, מאחר שיהיה צפוי הכל, איך כל הענפים וההרגשות השונות, השקפות העולמיות המרוחקות זו מזו, הכל יוצא ממקום אחד ושם למקום אחד. ואם שנדמה לעולם, שכל אחת חטיבה בפני עצמו היא, וכל חלק קרוע הוא מחבירו, זהו מפני מדת הקטנות ונטיית הקיצפון שהעולם נגוע בה, בין במידות היחיד בין במידת העמים. אבל **ברכת אברהם**, שהיא ברכת יעקב ותפארת ישראל, אינה רואה לה הגבלה זעופה ולא זרמים סותרים. מה שהיא עבודה זרה היא רק עצמות הסתירה עצמה, שעל זה אנו נלחמים לכלותה ולאפסה למען ירח שם ד' שלום בעולם, ושם גופיה איקרי של-ום.